

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

KİTAP İNCELEMESİ

Fahri TÜRK, Alman Silah Sanayii'nin 1871-1914 Arasında Türkiye'yle Ticari İlişkileri, Krupp Firması, Mauser Silah Fabrikası ve Alman Silah ve Mühimmat Fabrikaları

Birgül DEMİRTAŞ

Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Die deutsche Rüstungsindustrie in ihren Türkeigeschäften zwischen 1871 und 1914, Die Firma Krupp, die Waffenfabrik Mauser und die Deutschen Waffen- und Munitionsfabriken

Fahri TÜRK

Peter Lang, Frankfurt am Main, 2007.

[Türkçesi: *Alman Silah Sanayii'nin 1871–1914 Arasında Türkiye'yle Ticari İlişkileri, Krupp Firması, Mauser Silah Fabrikası ve Alman Silah ve Mühimmat Fabrikaları*]

Hazırlayan: Birgül DEMİRTAŞ*

Alman halkının arka arkaya yaşanan savaşların ardından 1871'de, siyasi tarihçilerin de-yimiyle “geç birleşme”yi gerçekleştirmesi, Viyana Kongresi'yle kurulan Avrupa Uyumu sisteminde büyük bir sarsıntıya yol açtı. Avrupa'nın yarım yüzyılı aşan güç dengesi sistemi tarihe karışırken, kıtanın kalbinde nüfus ve coğrafik alan bakımından en büyük, daha da önemlisi ekonomik ve askeri açıdan devasa güce sahip yeni bir imparatorluk doğmaktaydı. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri de, 600 yıllık imparatorluğun toprak kaybının önüne geçmeye ve zayıflamasını durdurmaya çalışıyordu. Avrupa'nın ortasında yeni yükselen bir imparatorlukla artık giderek zayıflayan, hatta çöküş sürecine giren bir diğeri arasında ne gibi bir bağlantı olabilirdi?

1871–1914 döneminde gelişen Osmanlı-Alman ilişkileri, siyasi tarihin en ilgi çeken konularından birini oluşturmakta. Osmanlı'nın nasıl olup da Fransa ve İngiltere'yle yakın ilişkilerine son verdiği, hangi dinamikler sonucunda hem siyasal hem de ekonomik açıdan Alman İmparatorluğu'yla yakınlaştığı ve hatta Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olduğu üzerinde durulması gereken bir konu. İlber Ortaylı'ya göre

Almanya'nın 1880'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticilerini ve giderek tabii kaynaklarını kontrolü altına alması, bütün yakın tarihin en önemli olaylarından biridir. Çünkü bir büyük devletin, güya silah ve zor kullanmadan, askeri-mali ittifaklar sistemiyle iktisadi yönden az gelişmiş bir ülkeye yerleşmesi çağımızın temel olgusudur. Bu anlamda Osmanlı topraklarındaki Alman nüfuzu 20. yüzyıldaki temel çelişkiyi iyi anlamamız için tüm yönleriyle araştırılmalıdır, çünkü Alman İmparatorluğu 20. yüzyıldaki siyasi-ekonomik nüfuz kurma sisteminin bir bakıma ilk mimarıdır.¹

Bu süreçte, akademik açıdan ilgi çeken konuların başında Berlin'le İstanbul arasındaki silah ticareti gelmektedir. Fahri Türk, Berlin Hür Üniversitesi'nde (*Freie Universität Berlin*) kaleme almış olduğu doktora tezinde Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ve Krupp

* Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Söğütözü Ankara. E-posta: birgul_demirtas@hotmail.com.

¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Alkım, 2006, s.178.

firmasının arşivlerinden yararlanarak Almanya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki silah ticaretinin arka planını ele almaktadır. Çalışma, Krupp firmasının arşivlerinin ilk defa kullanılmış olması nedeniyle literatüre önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.

Beş bölümden oluşan çalışmanın ilk kısmında Türk-Alman ilişkilerinin siyasi ve ekonomik tarihçesi özetlenmiştir. Sonraki bölümde Alman İmparatorluğu'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki silah ticaretini etki eden unsurlar değerlendirilmektedir. Bu unsurlar arasında özellikle İstanbul'daki Alman askeri temsilcileri, Alman hanedan ailesi *Hohenzollern*, Alman Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği ile Osmanlı sultanları ile üst düzey devlet yetkilileri öne çıkmaktadır. Takip eden bölümde Alman askeri sanayi detaylı olarak ele alınmış, ilişkilerin gelişmesinde belirleyici rol oynayan büyük askeri firmalar mercek altına alınmıştır. Son bölümde ise, özel örnek olarak Krupp firmasının Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı silah ticareti üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Krupp firmasının gerek Alman yetkililerle gerekse Türk karar alıcılarla kurduğu yakın ilişki, olayların perde arkasına da vurgu yapılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini emperyalizm kuramları oluşturmaktadır. Yazar, 1871-1914 dönemi İstanbul-Berlin ilişkilerinin ana çerçevesini belirleyen faktörün emperyalizm olduğu tezini savunmaktadır. Almanya, II. Wilhelm'in *Kaiser* unvanıyla tahta oturduğu 1888'den itibaren dönemin küresel emperyalist mücadelesinde Berlin'in de var olduğunu vurgulayan "dünya politikası" (*Weltpolitik*) yaklaşımını izlemeye başlamıştı. Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu ile geliştirmeye çalıştığı ilişkiler de bu çerçeveden değerlendirilmelidir. Silahlanma yarışı ve militarizm bu yeni ilişkilerin itici gücüdür. Yazar, bu yaklaşımını, Ulrich Albrecht'i kaynak göstererek silahlanma ve militarizmin sadece devletler arasındaki ilişkileri etkilemediği aynı zamanda geri kalmış ülkelerin siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerini de önemli ölçüde belirlediği argümanı ile şekillendirmektedir. Geri kalmış ülkelere giderek artan fakirlik, az gelişmişliğin yarattığı sorunlar ve gelişmiş ülkelere olan bağımlılık bu tip bir ilişkinin kaçınılmaz sonucuydu.²

Osmanlı-Almanya ilişkilerinin tarihsel temelleri, yazarın da vurguladığı gibi Prusya dönemine dayanmaktadır. İki ülke arasındaki resmi ilişkiler 1718'de başlamış, 1761'de imzalanan Ticaret Anlaşması ve 1790'da imzalanan Savunma Paketi'yle de perçinlenmişti (s.1 ve 17). Berlin'in, III. Selim döneminde, 1793'te ilk Osmanlı sürekli büyükelçiliği açılan dört Avrupa başkentinden birisi olması her alanda gelişen Alman-Osmanlı ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak görülmelidir. Dağınık durumdaki Alman devletlerinin 1871'de Bismarck'ın öncülüğünde birleşerek Alman İmparatorluğu'nu kurmalarıyla ikili ilişkiler açısından İstanbul-Berlin hattında yeni bir sayfa açılmıştı. Avrupa'da sıkı bloklaşmanın ve rekabetin arttığı bu dönemde, biri giderek güçlenen diğeri ise giderek zayıflayan iki imparatorluk arasında bir çıkar birliği oluşmuştu. Bu çıkar birliğinin temelleri şöyle özetlenebilir: Siyasi açıdan, Alman İmparatorluğu yeni dönemde "dünya politikası"nda kendisine meydan okumayacak, aksine kendisiyle işbirliği yapacak ortaklar aramaktaydı.

² Ulrich Albrecht, Ernst Dieter ve Lock Peter *et.al.*, *Rüstung und Unterentwicklung. Iran, Indien, Griechenland/Türkei, Die verschärfte Globalisierung*, Hamburg, 1976, s.7'den aktaran Fahri Türk, *Die deutsche Rüstungsindustrie in ihren Türkeigeschäften zwischen 1871 und 1914*, s.10.

Osmanlı İmparatorluğu bu açıdan ideal bir adaydı. Osmanlı, küresel rekabette artık etkin bir konumda değildi. Her ne kadar Panislamizm ve daha sonraları Pantürkizm İstanbul'un dış politikasını etkilemekteyse de bu faktörler, Alman dış politikası açısından rekabet unsuru teşkil etmiyor, aksine Alman politikasını tamamlıyordu. Sonuçta iki ülke işbirliği yaptıkları takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisinin söz konusu olduğu her yerde Almanya'nın da etkili olması ihtimali belirlemekteydi.

Osmanlı açısından bakıldığında ise Almanya'yla ilişkileri etkileyen en önemli neden İmparatorluğun toprak bütünlüğünün korunmasıydı. Bab-ı Ali'nin en büyük korkusu Avrupa devletlerinin İmparatorluğun parçalanma sürecine destek vermeleriydi. Eski dostlar İngiltere ve Fransa bu nedenle yeni düşmanlar haline gelmişti. Bu devletlerin uyguladıkları politikalar İmparatorluğun toprak bütünlüğüne zarar verecek nitelikteydi. Alman İmparatorluğu ise Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirtiyordu. Bu nedenle Osmanlı için işbirliği yapabileceği ideal bir ortak konumundaydı.

Artan işbirliğinin sadece siyasi değil güçlü ekonomik temelleri de bulunmaktaydı. Almanya, gelişen sanayi için hem yeni hammadde tedarikçileri hem de yeni pazarlar aramaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu her ikisi için de gayet uygundu (s. 39). Elbette bu hedefler sadece sivil sanayi için değil aynı zamanda askeri sanayi için de geçerliydi. Almanya, Osmanlı pazarını askeri ürünleri için de uygun bir pazar olarak görmekteydi. Sonuçta Osmanlı güvenlik endişeleri içinde olan ve bu nedenle silahlanmaya çalışan bir ülkeydi. Alman topları, tüfekleri ve diğer silahları Osmanlı'nın ihtiyaçlarını karşılayabilirdi. Ayrıca Berlin, Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman silahlarıyla tanıştırmak ve kendisine pazar oluşturmak niyetiyle ilk önce askeri yardımlar da önermekteydi (s. 10). Osmanlı perspektifinden bakıldığında ise Osmanlı ordusunun modernizasyonunda ve donanımının güçlenmesinde, güçlü Alman ordusu ve askeri sanayi önemli bir rol oynayabilirdi. Zira Osmanlı ordusu, Batılı orduların seviyesine ulaşabilmek için ciddi bir değişimden geçmek zorundaydı.

Diğer yandan İstanbul-Berlin işbirliğinin kültürel boyutu da bulunmaktaydı. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini geliştirebilmek için kültürel diplomasiden de yararlanmaya çalışıyordu. O dönemde tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da özellikle seçkinler arasında en yaygın olan kültür, Fransız kültürüydü. Berlin yönetimi, Osmanlı topraklarında yetimhaneler ve okullar kurarak mümkün olabildiğince Fransız kültürünün baskın konumunu azaltmaya çalışmaktaydı.

Tüm bu siyasi, ekonomik ve kültürel nedenlerden dolayı Babı-ı Ali'yle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Alman İmparatorluğu Alman silahlarının İstanbul'a ihraç edilmesine özel bir önem vermektedir. Hem iç hem de dış nedenlerden dolayı ciddi bir güvensizlik yaşayan Osmanlı yönetimi, yeni silahlar alarak askeri gücünü arttırmaya çalışıyordu. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı en fazla silah temin ettiği ülke Fransa'ydı. İstanbul'un savaş gemisi ithalatı yaptığı unsur ise Britanya İmparatorluğu'ydu. Almanya devletlerinin birleşmesinin ardından Alman İmparatorluğu Osmanlı silah pazarına hâkim olmaya başladı. Bu dönemde iki ülke arasındaki silah ticaretini teşvik eden başka gelişme Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında yaşanan gerginliktir. Özellikle 93 Harbi, Almanya'nın silah

ihracatının önemli ölçüde arttırmasını sağlamıştır. Savaş öncesinde Rusya'nın Krupp şirketinden aldığı top miktarında ciddi bir artış söz konusudur. Devletler arası güven ikileminin, gerginliklerin ve savaşların büyük güçlerin silah ticaretini nasıl arttırdığını göstermesi açısından bu durum iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bu süreçte Alman özel silah sanayiiyle devlet yetkilileri arasında yakın ilişkilerin kurulduğu görülmektedir. Silah şirketleri, gerek *Hohenzollern* hanedanlık ailesiyle gerekse Alman Dışişleri Bakanlığı diplomatları başta olmak üzere bürokratlarla yakın bağlar kurarak, yurtdışı ticaretinin arttırılması ve kolaylaştırılması için çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'na silah satışının artmasında hem Kral II. Wilhelm, hem de İstanbul'daki Alman diplomatları önemli roller oynamaktaydı. *Hohenzollern* hanedanlık ailesiyle silah şirketleri arasındaki yakın ilişkilerin kanıtı olarak, II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarını ilk ziyaretinin hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Krupp firmasından sahra topu, Mauser'den tüfek, Schichau-Werft'ten ve Löwe'den torpido siparişi vermesi kabul edilebilir (s. 65). Bir diğer ilgi çekici örnek, Osmanlı İmparatorluğu'nun 100 milyon fişek almasının hikâyesidir. Açılan ihalede bir Avusturya firması daha düşük bir teklifte bulunmasına rağmen II. Wilhelm'in, Sultan nezdinde devreye girdiği ve bunun sonucunda *Karlsruher Patronenfabrik* adında bir Alman firmasının ihaleyi kazandığı görülmektedir.

Osmanlı makamlarını Alman silah şirketlerinden ithalat yapmaları konusunda ikna etmeye çalışan bir başka isim Osmanlı ordusunda görev yapan Colmar von der Goltz, nam-ı diğer Goltz Paşa'ydı (s. 66). İstanbul'daki Alman askeri ataşeleri de bu konuda etkili olmaya çalışıyorlardı. Askeri ateşeler, Osmanlı yetkililerini Alman silahları konusunda ikna etmek için çaba sarfediyordu ki bu bağlantılar 1908 Devrimi sonrasında daha da artmıştı. Von Stempel ve Humann adındaki ateşeler Enver Paşa'yla yakın ilişki içerisindeydi (s. 67). Alman nüfuzunun üzerinde etkili olduğu isimlerden bir diğeri de dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ydı. Kendisinin bakanlık makamında bulunduğu dönemde askeri ihaleler, hiçbir rekabet ortamı yaratılmadan Alman firmaları Krupp ve DW&MF'ye verilmişti. Alman Büyükelçi Baron Wangenheim'in Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünü Almanya açısından telafisi mümkün olmayan bir kayıp olarak nitelemesi bu nüfuzu işaret etmesi açısından önemlidir (s. 81). Bu yoğun silah ticareti ilişkisinin devamını garanti almak için Alman şirketlerinin Osmanlı devlet yetkililerine rüşvet vermeleri de çalışmada üzerinde durulan konu başlıklarından birisidir. Silah sanayii-devlet ilişkisinin bir başka önemli boyutu siyasetçilerin özellikle emekli olduktan sonra silah şirketlerinde görev almaları, silah şirketi sahipleri veya yöneticilerinin ise milletvekilliği yapmalarıdır. Kitapta bu durumla ilgili enteresan örnekler verilmektedir.

Çalışmada üzerinde durulan ve dikkati çeken bir diğer nokta Alman silah üreticileriyle Alman milliyetçisi dernekler arasındaki yakın bağlantıdır. Bu milliyetçi derneklerin en etkili 1891'de *der Allgemeine deutsche Verband* adıyla kurulan ve 1894'te *Alldeutscher Verband* (Pancermen Birliği) adını alan dernekti. Silah üreten şirketlerin üst düzey yöneticileri aynı zamanda bu ve benzeri milliyetçi derneklerin yönetim kurullarında yer almaktaydı. Bu durum milliyetçiliğin ve militarizmin kol kola ilerlediğini göstermesi açısından önemlidir.

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla olan silah ticaretinin diğer önemli ayağını Osmanlı ordusundaki reform çalışmalarına yardım etmek için görevlendirilen Alman subayları oluşturmaktadır. Bu subayların en iyi bilineni yukarıda da sözü edilen Goltz Paşa'ydı. Bu subaylar, geçici görevlerle Osmanlı ordusuna hizmet etmekte ve Osmanlı subaylarından daha iyi koşullarda yaşamaktaydılar. Osmanlı'nın kendi subayları düzenli maaş alamazken Alman subaylar düzenli bir şekilde ücretlerini alabiliyordu. Ayrıca Osmanlı ordusunda görev yapan bir Alman subay, aynı derecedeki bir Osmanlı subayından dört kat daha fazla maaş almaktaydı. Alman subaylar sadece başkentte görev yapıyordu ve daha iyi donanıma sahipti.

Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde yaşanan ekonomik sorunlara rağmen en çok silahlanan ülkelerden biriydi. Bab-ı Ali'nin silah alımını ekonomik açıdan büyük zorluk içerisinde olduğu bir dönemde artırması İmparatorluk bütçesini darboğaz içine sokmuştu. Büyük ekonomik sorunlarla boğuşan Osmanlı, bu silah ticaretinin maliyetini nasıl karşılayacaktı? Bu noktada devreye Alman bankaları girmektedir. Alman bankalarının oluşturduğu birlikler, İmparatorluk hazinesine silah şirketlerine olan borçların ödenmesi için krediler vermektedir. Böylece Osmanlı hem ekonomik hem de askeri açıdan Berlin'e giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu Alman Mauser firmasından 908 bin tüfek alırken, diğer tüm devletlerin aldığı tüfek toplamı 374.300'dü. Kısacası, Osmanlı geride kalan diğer devletlerin toplamından neredeyse üç kat daha fazla silah almıştı (s.143). Ayrıca 1890–1910 arasında Türkiye, Almanya'dan portatif ateşli silah ithalatında en büyük orana sahip ülkedydi. 1860–1914 arasında da Krupp'tan top alımında ise dünya birincisiydi (s.195). Alman silah şirketlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları silah satışlarıysa hem gelişmelerinde hem de ekonomik krizlerle mücadele etmelerinde önemli bir rol oynuyordu.

Fahri Türk'ün kitabı, 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı-Almanya ilişkilerinin, silah ticareti örneğinde nasıl bir bağımlılık ilişkisine dönüştüğüne işaret etmektedir. Çalışma, askeri sanayinin devletin çeşitli katmanlarıyla kurduğu ilişkilerin ticareti nasıl etkilediğini de göstermektedir. Bu değerlendirmelerin yapılmasında, silah ticaretinin belirleyici firmalarından bir olan Krupp firmasının arşivlerinin ilk defa olarak kullanılması ise çalışmaya özgünlük ve güvenilirlik kazandırmaktadır. Çalışmanın eksik yönü, kuramsal çerçevenin yeterince ele alınmamış ve bu çerçevenin kitabın diğer bölümleriyle yeterince ilişkilendirilmemiş olmasıdır. Ayrıca silah ticaretiyle ilgili istatistikî verilerin metnin akışını aksatır bir biçimde verilmesinin de okumayı zaman zaman güçleştirdiği söylenebilir.

Sonuç olarak, İlber Ortaylı'nın da belirttiği gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı-Almanya ilişkileri, gelişmiş bir ülkenin herhangi bir şekilde zora başvurmadan oluşturduğu ittifaklar sayesinde azgelişmiş bir ülkeyi nasıl kendi etkisi altına alabildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Fahri Türk'ün çalışması da bu bağımlılık ilişkisinin silah ticareti boyutunu kapsamlı bir şekilde analiz etmesi açısından literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.